

12. SZELLE B. i.m. 7. p.
 13. MTA Levéltára. TMB 4730/6.
 14. MTA Könyvtára Kézirattár D/17-110.
 15. MTA Levéltára TMB 4730/6.
 16. A könyvtárak örök reneszánsza. Magyar Könyvtárosok Egyesülete 40. Vándorgyűlése. Szombathely, 2008. július 24-26-ig. Szombathely, 2008. 23. p. (Az emlékülést július 25-én rendezték.)

Nézetek a női olvasásról Magyarországon a felvilágosodás első szakaszában

POGÁNY György

Fülöp Géza 1986 és 1994 között vezette az ELTE Könyvtártudományi Tanszéket, olyan időben, amikor kétféle „rendszerátalakítás” is történt Magyarországon, a kétségtelenül fontosabb politikai-társadalmi mellett ekkoriban integrálódott a számítástechnika a könyvtárak mindennapi munkájába. Ezekre a nagy jelentőségű átalakulásokra és kihívásokra a felsőoktatásnak, azon belül a könyvtárosképzésnek is megfelelő válaszokat kellett adni. A Tanár Úr az 1990-es évek elején az oktatás tartalmi és infrastrukturális megújításán dolgozott, illetve új posztgraduális képzési formákat kezdeményezett és indított el. Ekkor létesült a könyvtörténet-könyvmuzeológia szak, melynek alapításával kettős célja volt: egyrészt úgy gondolta, hogy az átalakuló tudományos képzéssel, a meginduló doktori iskolával lesz majd összekapcsolható, másrészt pedig a régi, 1800 előtti

állománnyal rendelkező bibliotékák könyvtáros szakképzettséggel már rendelkező munkatársai számára kívánt kellő elméleti és gyakorlati ismereteket nyújtó szakot teremteni. A négy féléves képzéshez kiváló tanári gárdát szervezett, csak azokat említve, akik már nem lehetnek közöttünk: a Tanár Úr adta elő a 16–18. századi könyvkultúrát tárgyaló tanegységet, *Soltész Zoltánné* volt az oktatója az antikvárnak és a 16–17. századi könyvművészetnek, *Bogdán István* vezette be a hallgatókat a papírkészítés és vízjelkutatás rejtelmeibe, *Haiman György* a könyvnyomtatás és a könyvillusztráció technikáját, valamint a könyv tipográfiai megformálásának elméleti és gyakorlati tudnivalóit ismertette, a 18. században kialakuló folyóiratokat és a sajtót pedig *Kókay György* mutatta be. Ennek a képzésnek voltam magam is hallgatója. A tanulmányoknak annak rendje és módja

szerint szakdolgozat írásával kellett zárulnia és amikor felkerestem Fülöp Gézát elképzeléssel – *Sándor István* munkásságáról kívántam diplomamunkát írni –, ő javasolta, hogy bibliográfiai érdeklődésemnek megfelelően foglalkozzam a felvilágosodás korában kiadott könyvek előszavaival, ajánlásaival, ugyanis azokban nem ritkán olvasmányokat ajánló könyvjegyzékek is találhatók. Így készítettem el szakdolgozatomat *Szerencsi Nagy István*ról, aki egy 1783-ban megjelent, női olvasóknak szánt német erkölcsstani munka fordítója volt, és az eredeti mű bibliográfiai tételei mellé terjedelmes, több mint 80 művet tartalmazó, a magyar olvasókör számára összeállított ajánlóbibliográfiát készített.

A 18. századi olvasókörrel, a női olvasással azután nem igazán foglalkoztam, az elmúlt időszakban azonban – mivel egy *Kármán József* nevet viselő városi könyvtár munkatársa vagyok – figyelmem ismét e korszak és kérdéskör felé fordult. Előadásomban¹ arra vállalkozom, hogy Fülöp Géza maradandó és a felvilágosodás kori olvasókörrel tárgyaló írásait is hasznosítva bemutassam (az előzményekre is kitérve) az 1770-es évek végétől az 1780-as évek közepéig keletkezett vélekedéseket a nők olvasásáról, ezzel tisztelve a nyolcvan esztendeje született Tanár Úr emlékének.

Az „olvasás forradalma” és a női olvasókör

A szakirodalomban újabban elfogadottá vált az olvasás jellegének 18. századi radikális változására az „olvasás forradalma” terminus

1 Jelen írás az MKE Vándorgyűlésén a Kovács Máté Alapítvány, az MKE Társadalomtudományi Szekciója és az MKE Vas Megyei Szervezete rendezésében Fülöp Géza 80. születésnapja alkalmából 2008. július 25-én tartott emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata.

technikus használata.² Az elnevezés alatt azok a folyamatok foglalkoznak össze, amelyek során tömeges formában megtörtént az áttérés az intenzív, vagyis a közösség által szabályozott, kevés számú, normatív, főként vallásos szövegek olvasásából az extenzív, a modern, szekularizált, individuális, sokféle és változatos, többnyire szórakozás céljából történő olvasásra. Az „olvasás forradalma” Nyugat-Európában elsősorban a nők és a fiatalok között jelentkezett, Magyarországon némi időbeli késéssel és kevésbé kiterjedt formában ugyan, de szintén érzékelhető a jelenség.

A 18. század közepe előtti korokban női olvasókörrel nem lehet beszélni, rendszeresen olvasó, a könyvvel, irodalommal vagy éppen a tudományok valamely területével foglalkozó hölgy – néhány kivételes személyt leszámítva – nem volt, illetve olvasmányaik a hitéleti irodalomra korlátozódtak. A lányok és asszonyok írásbelisége a nemesség és a polgárság körében is jelentősen elmaradt az azonos társadalmi rétegbe tartozó férfiakétól, *Tóth István György* megállapítása szerint a női alfabetizáció hozzávetőleg azonos volt a nő társadalmi státusa alatti férfi népesség írni-olvasni tudásával. Más szavakkal: a felvilágosodás előtt – legalábbis Magyarországon – a főrangú nemesasszonyok műveltségi szintje megfeleltethető a köznemesi férfiakéval, az ő asszonyaik írásbelisége és olvasása viszont a jobbágy férfiakéval mutat hasonlóságot.³ Ez az egész Európára érvényes tendencia – természetesen jelentős regionális eltérésekkel – változott meg a 18. században,

2 WITTMANN, Reinhard: Az olvasás forradalma a 18. század végén? In: Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban. Szerk. Guglielmo Cavallo, Roger Chartier. Bp. Balassi, 2000. 321-347. p.

3 TÓTH István György: Mivelhogy magad írást nem tudsz. Az írás térhódítása a kora újkori Magyarországon. Bp. MTA Történettudományi Intézete, 1996. 339 p., különösen 139-145. p. – Szükséges megjegyezni, hogy az írni és olvasni tudók halmaza nem volt azonos (ma sem az), vagyis többen tudtak valamilyen szinten olvasni, mint írni.

amikor az új műfajok – mindenekelőtt a regény és az immár a nőknek is szánt moralizáló lapok⁴ – elterjedése miatt egyre többen váltak olvasóvá, még hozzá irodalmi műveket olvasókká a hölgyek körében is.

Angliában a század közepén a felsőbb társadalmi osztályokba tartozó nők már klubot alapítottak azzal a céllal, hogy közösen vitassák meg az új könyveket. Kezdeményezésüket csakhamar követték a polgári osztályhoz tartozó nők is.⁵ A női olvasóközönség bővülése egyébként magának a regénynek a szerkezetére is visszahatott, Löwenthal jegyzi meg, hogy „A nők különösen szerették, ha a regényt három kötetre osztották fel, mert egy ilyen kötetet kényelmesen átolvashattak, amíg a fodrásznál ültek”.⁶ A hölgyek olvasmányaikat a könyvesboltok mellett a megalakuló kölcsönkönyvtárakból szerezték be. Az intézményről egy angol könyvkereskedő a következőket írta: „A kölcsönkönyvtárak is nagyon sokat tesznek a szép nem szórakoztatásáért és műveléséért; hovatovább minden nőben kialakul az ízlés a könyvek iránt [...]. Általános szokás, hogy az asszonyok olvasnak, s a regények mellett, amelyek között vannak egészen kiemelkedő műalkotások is, megáldva a kedély és a szellem minden jó tulajdonságával, az angol nyelven megjelent legjobb könyveket, s talán a különböző idegen nyelveken írt legjobb műveket is elolvassák; s a néhány ezer előkelő hölgy, akik könyvkereskedésemet rendszeresen látogatják, éppolyan jól ki tudják választani a könyveket, s van olyan érzékük az esztétikailag és szellemileg értékes művek iránt, mint bármelyik művelt férfinak a Királyságban, jóllehet gyakran lebecsülik

a regényolvasó asszonyokat”.⁷

Elsősorban a női olvasók és a fiatalok voltak azok, akik egyes regényekből az érzések, a viselkedés egészét befolyásoló kultuszműveket teremtettek. Franciaországban ilyen volt Rousseau *Új Héloïse* című regényének hatása 1761-ben, olvasói közül sokan idegösszeroppanást, sírógörcsöt kaptak. A könyv megjelenése előtti napokban már izgatott várakozás volt Párizsban. A város „türelmetlenül várta a regényt; a Saint-Jacques utca és a Palais-Royal könyvkereskedőit hírekért ostromolták. Végre megjelent. Sikere – nem úgy, mint rendszeren történni szokott – megfelelt az izgatott várakozásnak. A trónörökösne az elsők közt olvasta, s mint elragadó műről beszélt róla Luxembourg hercegnek. Az írók világában vegyes érzelmekkel fogadták, de az előkelő társaság véleménye egyértelmű volt. Különösen az asszonyok részegültek meg a műtől és szerzőjétől, s kevés akadt még a magasrangúak közt is, akit nem hódítottam volna meg, ha vállalkozom rá” – írta Rousseau a *Vallomásokban*.⁸ A német irodalomban Goethe 1774-ben megjelent regénye, *Az ifjú Werther szenvedései* töltötte be évtizedekre a kultuszmű szerepét (melynek hatásától egyébként maga az író is szeretett volna szabadulni. Zavarta, ha úgy emlegették, mint „a Werther írója”; ő a köztudatban „a Faust írója” akart lenni). Valóságos Werther-láz keletkezett; Werther-csészék készültek, sokan öngyilkosságokat követtek el, ünnepeket tartottak a regény feltételezett modelljének sírjánál, a lányok mind Lotték szerettek volna lenni, az ifjak pedig kék frakkban és sárga harisnyában jártak.⁹

4 SEIDLER, Andrea: A nő mint a 18. századi periodikumok olvasója. In: Magyar Könyvszemle, 115. évf. 1999. 1. sz. 91-97. p.

5 LÖWENTHAL, Leo: Irodalom és társadalom. A könyv a tömegkultúrában. Bp. Gondolat, 1973. 105. p.

6 Uo. 101. p.

7 James Lackington angol könyvkereskedő 1803-ban megjelent önéletrajzából idézi LÖWENTHAL i.m., 107. p.

8 ROUSSEAU, Jean-Jacques: Vallomások. Bp. Magyar Helikon, 1962. 532. p.

9 FRIEDENTHAL, Richard: Goethe élete és kora. Bp. Európa, 1971. 153-158. p.

Az Új Héloïse-hoz vagy a Wertherhez fogható olvasmánysiker magyar szerzőtől persze nem volt, de csíráiban azért mindez kimutatható például *Kazinczy* 1789-ben napvilágot látó szentimentális levélregényének, a *Bácsmegyeynek öszveszedett levelei* recepciójában, amelyről az író is elismerte, hogy elsősorban „szerelemben olvadozó ifjacskaink s leánykaink” vitték sikerre és kétségtelenül részben e nagy siker miatt támadták oly sokan.¹⁰ A *Bácsmegyeyt* csodálták és támadták, ugyanis a felvilágosodás ideológiája nem általában az olvasást, hanem a hasznos, vagyis a személyiséget építő, gazdagító, a világ új ismereteit közvetítő, az erkölcsöket megnevesítő olvasást propagálta – és a hasznosság elvének jegyében találkozhatott egymással az 1770-es, 1780-as évek különféle szemléletű és a felvilágosodáshoz is eltérően viszonyuló hazai értelmisége.

Vélekedések a női olvasásról Magyarországon a felvilágosodás kora előtt

A nők olvasáshoz – vagy tágabban: művelődéshez – való jogának hazai elismertetésében három fejlődési szakaszt lehet megkülönböztetni. Némileg ironikusan fogalmazva, az első stádiumot úgy jellemezhetjük, hogy a férfiak ugyan felismerték a 18. század közepén a könyv és a társadalom kapcsolatának megváltozását, az új műfajok, mindenekelőtt a „románok” megjelenését, azok nagy hatását az olvasókra, de ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – kezdetben többnyire elutasították, hogy a hölgyek regényt olvassanak. A második, az 1770-es évek végével kezdődő korszakban a férfiak voltak azok,

akik a női művelődés, olvasás fontosságára felhívták a figyelmet, és írásaikban immár a gyönyörködtető és az erkölcsöket gazdagító regények olvasására is buzdították a lányokat és asszonyokat; végül a harmadik szakasz az volt, amikor az 1790-es évek végétől immár ők vitatkoztak egymás között arról, hogy kell-e olvasni és, főleg mit. A továbbiakban az előzményekkel és az első szakasszal, illetve a második első felével fogok foglalkozni. Terjedelmi korlátok miatt figyelmen kívül hagyom *Péczeli József* kezdeményezéseit, mindenekelőtt a női olvasóközönség érdeklődésére számító és általa 1789-ben indított *Mindenes Gyűjteményt*, illetve *Kármán József* nagy jelentőségű munkásságát. Kettőjük működésétől számíthatjuk azt a periódust, amikortól kifejezetten a hölgyek számára írt kiadványok látnak napvilágot, illetve a polgárosodó irodalmi élet és könyvkultúra jelként egyes városokban szalonok keletkeznek, amelyekben immár az olvasó nők nem elhanyagolható tényezőivé válnak a művelődésnek és az irodalmi művek recepciójának.

A nők olvasásáról még a 17. században *Pázmány Péter* fejtette ki gondolatait, és nézetei hosszú időre meghatározták nemcsak a katolikusok, de a protestánsok vélekedését a lányok könyvhöz való viszonyáról. Az érsek több prédikációjában foglalkozott ezekkel a kérdésekkel 1636-ban megjelent gyűjteményes kötetében.¹¹ *A fiaknak istenes neveléséről* című prédikációban általánosságban foglalkozik a gyermekek értelmi nevelésével; a könyveket illetően nagyfokú óvatosságot ajánl a szülőknek. Szerinte a régi keresztények gyakorlatát kellene követni, azt, hogy az ártalmas és veszedelmes könyveket elégették. Most is „minden hivolkodó és veszedelmes énekeket s könyveket úgy meg kellene vonni az ifjúságtól, hogy csak neveket se tudná.”¹² Egy másik, *Mint kell a ke-*

10 KAZINCZY Ferenc: Pályám emlékezete. In: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Bp. Szépirodalmi Kvk., 1979. 345. p. és NÉMEDI Lajosné: Kazinczy és Bácsmegyeyje. In: Könyv és könyvtár 6. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. Debrecen, 1967. 180-183. p.

11 Prédikációinak modern szövegkiadását használtam: PÁZMÁNY Péter prédikációi. Bp. Szépirodalmi Kvk., 1987.

12 PÁZMÁNY i.m. 93. p.

resztyén leányt nevelni című beszédében azután kifejezetten a leányok olvasmányaival is foglalkozott. Hosszabban idézem a vonatkozó részt, mert érzékelhető, hogy Pázmány, kortársaival és a korábban idézett sommás véleményével ellentétben, igenis fontosnak tartotta a lányok – természetesen korlátozott és az erkölcsi építést szolgáló – olvasását: „*Tudom, a községnek nagy része azt itéli, hogy nem jó írnia és olvasni tanulni a leálynak; mert félő, hogy az olvasásból gonoszt tanuljon; és olyakat ne írjon, amiket nem kellene. De én üdvösséges dolognak ítélem (...). Soha egy asszony sem vetemedett gonoszságra, hanem csak aki nem értette: mely drága kincs a tiszta élet, mely veszedelmes az emberek szívét és fohászokodó kívánságát maga után vonni; mely gyalázatos a rövid gyönyörűségért holtig való gyalázatot viselni. Ezeket, és ezenkívül, valami tartóztathat a gonosztúl, valami a jóra izgathat, könnyen megtanulja, aki könyveket olvas. Mert miképpen írva hagyta Szent Ágoston, egy fertály óráig való olvasása a Szent Antal életének, teljes életre szentesség tüzét gerjesztette sokakban. Annak okáért, az én ítéletem szerint, igenis tanulja a gyenge leányka az olvasást: csak arra vigyázzanak a szülők, hogy ne valami hívságot és feslettséget olvasson, hanem imádságos könyveket, ájtatos tanúságokat, Krisztusnak és az ő szentinek életét. Egyszóval, egyebet ne olvasson, hanem amiből erkölcsét jobbíthassa. Bolondság az asszonyembernek hadakozó dolgokat olvasni: kárhozat a szerelmes históriákat forgatni, melyekből halálos méregnél, azaz veszedelmes gonoszságnál egyebet nem vehetni. Ah! Mely nagy esztelenség az atyáktól vagy férjektől, ha virágénekeket, szerelmeskedésről írt könyveket adnak feleségnek, leányok kezébe!*”¹³

Mikes Kelemen 1719-es keltezésű 27. levelében írt a leányok írni-olvasni nem tudásáról. Kárhoyztatta azt a gyakorlatot, hogy nem oktatják,

13 U.o. 344-347. p.

nevelik a lányokat, így megakadályozzák, hogy a valláshoz a szükséges jó könyveket olvashassák. De egy másik érv is megjelenik nála. A távollevő férjjel sem tud levelezni az asszony, hacsak nincs mellette a tisztartó. De meg kell nézni, milyen levelet ír az úr a tisztartónak és az olvasni nem tudó feleségnek: „*meglátnók, hogy mindenik egy húron pendül és nem sok különbség vagyon közöttök*”.¹⁴ Az írás-olvasás tehát a házastársak közötti intimitás szempontjából válik fontossá nála. Érinti a lányok nevelését 1725-ben írt 62. levelében is; itt jelenik meg az a később sokaknál szintén olvasható érv, hogy a lányokat azért kell gondosan oktatni, mert ők fogják majd fiaikat is nevelni, és az eszes leány asszonnyá válva, jobban tudja gyermekeit a haza szolgálatára felkészíteni.¹⁵ A genfi református teológus, *Jean-Frédéric Ostervald* 1700-ban írt és magyar fordításban 1745-ben napvilágot látott *A keresztények között ez idő szerént uralkodó romlottságnak kútfejeiről való elmélkedés* című munkájában a romlottság hetedik „kútfejeként” tartotta számon a könyveket. Igyekezett azonban különbséget tenni a könyvek között, és elismerte, hogy „*nagy keménység volna a szerelemről írott minden tréfás könyveket a tisztátalan könyvek közé számítani, és azok olvasását kárhoyztatni*”. *Granasztói Olga* megállapítása szerint a nyíltan erotikus és pornográf könyvek ellen intézte támadását, és megpróbálta elkülöníteni a szerelem ábrázolásában a még elfogadhatót az elfogadhatatlantól.¹⁶ Ostervald nézetei azután

14 MIKES Kelemen művei. Bp. Szépirodalmi Kvk., 1978. 43-44. p.

15 U.o. 126. p.

16 GRANASZTÓI Olga: Cenzúra, hitvédők, könyvkereskedők és olvasók. In: A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig. Szerk. Jankovits László, Orlovsky Géza. Bp. Gondolat, 2007. 658. p., Ostervald magyarországi hatását érinti KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. Akadémiai, 1980., több helyen, főleg 54. p.

nagy mértékben befolyásolták a 18. századi hazai, katolikus és protestáns szerzők felfogását a regények olvasásáról. Faludi Ferenc Nemes asszonyában arról ír, hogy a házi munka végzése mellett az asszonyok elővehetnek ugyan valamely könyvet, mert „szép és dicséretre méltó dolog egy asszonyban, mikor érti a beszédet s okos feleletet tud osztogatni”, de óvakodjanak a sok olvasástól, mivel az asszonyokhoz jobban hozzáillik a „valamicske, mint a sok”. Tanácsot is ad, milyen könyveket olvashatnak a nők: „A könyvekben okos választást kell tenni: hagyjunk békét azoknak, amelyek hit és religió dolgát illetik [...]. Vegyük elő azokat, amelyek áhétatosságra kiszitetnek, világosítják értelmünket, a jóra lágyítják s tüzesítik akaratumkat [...]”. Kifejezetten tiltja azonban a regényolvasást. Az ifjú leány anyját a legnagyobb óvatosságra inti: „Hogyha azért Nagyságod nem akarja, hogy históriákat mondjon, írjon a világ egyetlen leányáról, a fabulás könyveket oly magos polcra tegye, hogy el ne érhesse a kisaszszony”.¹⁷

A felvilágosodás és a női olvasás

A magyarországi felvilágosodás időszakában kezdődött el az a hosszú évtizedekig tartó folyamat, amelynek végén megteremtődött a polgári jellegű könyvkultúra intézményrendszere. Létrejöttének egyik feltétele az olvasóközönség bővülése volt, ahogyan Fülöp Géza megfogalmazta: „Az olvasóközönség tetemes gyarapodása, igényeinek emelkedése és fizetőképessége volt szükséges ahhoz, hogy biztos társadalmi és anyagi bázisa legyen a könyvkiadásnak, a nyomdász-kiadók és a kiadó-könyvkereskedők haszonnal vállalkozhassanak a könyvek köz-

readására, s mellettük megjelenhessenek majd az önálló, főfoglalkozású könyvkiadók is.”¹⁸ Az olvasóközönség bővülése elválaszthatatlan volt a nyelvi megújulástól, így és ezért vált az 1770-es évektől kezdődően különösen fontossá a nyelvkérdés, legalábbis a felvilágosodás polgári ideológiáját képviselő értelmiségiek számára, hiszen a felvilágosodásnak több változata volt; az udvar képviselte felvilágosult abszolutizmus a feudális államot igyekezett hatékonyabbá tenni és magasabb szintre emelni, a nyelvkérdés iránt közömbös volt. A vele szemben kialakuló felvilágosult rendiség céljait illetően a feudális képviseleti rendszeren belül maradt, de saját pozícióit kívánta erősíteni a nyelvi kérdés fontosságának felismerésével, a felvilágosodás polgári ideológiáját képviselő értelmiségiek viszont már a feudalizmus rendszerén kívántak túllépni, és a nyelvi megújulást összekapcsolták a társadalom egésze modernizálásának nagy programjával.¹⁹ Számukra végső soron arról volt szó, hogy miként lehet kialakítani a korai polgári nyilvánosság színtereit, és hogyan lehet egy olyan új nemzetfogalmat teremteni, amelyben a területi, a koronához és az országhoz való kötődés – ahogyan a korábbi századokban a „hungarus” fogalomban kikristályosodott – átadja helyét a közös nyelvre és kultúrára alapozódó nemzetfelfogásnak. II. József halála után, 1790-ben a kibontakozó nemzeti mozgalom ideológusai az akkoriban keletkezett röpiratokban azután már a nők – természetesen a nemesi származásúak – korlátozott politikai részvételét is felvetették, indítványozva, hogy a hölgyek passzív résztvevőként jelen lehessenek az országgyűlés ülésein, és hogy ha csak ilyen formában is, de szereplőivé váljanak a közélet-

17 Faludi Ferenc Nemes asszonya először 1748-ban jelent meg. Az idézet forrása: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. Gondolat, 1963. 509-511. p

18 FÜLÖP Géza: Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban. Doktori értekezés tézisei. Bp. 1993. 3. p.

19 KOSÁRY i.m. 267. p

nek.²⁰ Ehhez elengedhetetlennek vélték a nők művelődését, vagyis felfogásuk szerint a nők műveltsége, tanultsága – elsősorban persze a gyermekek nevelésében betöltött szerepük miatt – előfeltétele a haza boldogulásának.

Ebbe a folyamatba szervesen illeszkedett az egyházi értelmiség kultúrájának laicizálódása, mind a katolikusok, mind a protestánsok között növekedett azok száma, akik felismerték, hogy a tradicionális vallási normák a hívek számára csak akkor jelentenek értéket, ha feltáru előtűk evilági hasznuk is. Különbféle műfajú – és immár magyar nyelvű – műveikben előtérbe kerültek a mindennapi étellel összefüggő kérdések, egyfajta életvezetési és nevelési tanácsadók keletkeztek, amelyek a hasznosság elvének jegyében próbálták olvasóikat felkészíteni az új idők kihívásaira.²¹

Az olvasás ebben az összefüggésben különösen fontos szerepet kapott. Természetesen nemcsak az egyházi értelmiség képviselőinek írásaiban, hanem a felvilágosodás valamennyi hívének gondolataiban, de náluk hangsúlyosabban figyelhető meg az „olvasás forradalmának” megjelenésére adandó válasz, hiszen az akkoriban napvilágot látó könyvek tekintélyes része a tradicionális vallási normákkal szemben állt. A hasznos olvasás elvének jegyében találkozhatott a kultúrájában, de természetesen nem hitében laicizálódó egyházi értelmiség egy része a jozefinizmus évtizedében az elsősorban társadalmi reformokat sürgető világi értelmiséggel és az udvar felvilágosult abszolutizmusával.

A lassú változás jelei már *Bod Péternél* megfigyelhetők. 1760-ban megjelent *Szent Hilárius, vagy szívet vidámító [...] dolgok, mellyek mind az hasznos időtöltésre [...] ki-botsáttattak* című kötete terjedelmes előszavában nemcsak az

olvasás hasznossága mellett tesz hitet, hanem részletes bibliográfiát is közöl, melyben felsorolja az olvasásra méltó könyvek adatait. Nem utal külön a női olvasókra, de nem is tiltja őket a regények és mesés történetek olvasásától.²² A *Magyar Athenasban* azután már találkozhatunk női írókkal is; igaz, szerepeltetésük miatt még szabadkozik: „*Más országokban a tudós asszonyok nem oly ritkák, mint a fekete hatyúk vagy a fejér csókák, akik a tudós férjfiak között előszámláltatnak s dicsértetnek. Ha azért itt is egy-kettő megemlítettik, hogy másoknak legyen jó példa a követésre, s a tudományt azoknak példájokkal ne szégyenljék, nem illő, hogy amitt senkinek illetlen vádja vagy ítélete alá essem*”.²³

A női olvasás – immár regényolvasás – jelentőségének felismerésében a felvilágosodás írói között is *Bessenyei* volt az úttörő. 1777-ben publikált *Anyai oktatás* című, eredetileg egy angol mű francia fordításából készített magyarártásában még nem utalt a hölgyek és az olvasás kapcsolatára²⁴, de a következő évben megjelentetett *Magyarságban* már érintette a kérdést: „*Mi kár lenne benne, ha a német Gellertet is a debreceni, kecskeméti, kassai polgárnék olvashatnák magyarban?*” Nyelvi, kulturális programjában a fordítások fontossága mellett érvelt, felfogása szerint az átültetések lehetnek azok az eszközök, melyek segítségével emelni lehet az ország műveltségbeli viszonyait: „*...ha Volfust, Flörit, Monteskiöt, Vilándot, Kroneket, Miltont, Donátot sat. magyarul lehetne olvasni, fogadom, hogy egynéhány esztendő múlva*

22 Az 1760-ban megjelent mű modern szövegkiadását használtam, amely egyébként a bővebb, 1768-as edíció textusát tartalmazza: BOD Péter: Szent Hilárius. Bp. Szépirodalmi Kvk., 1987. Az előszó és a bibliográfia a kötet 27-38. lapján található.

23 A mű modern, kritikai igényű szövegkiadását használtam: BOD Péter: *Magyar Athenas*. Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, 2003. 24. p.

24 BESSENYEI György: *Anyai oktatás*. Bp. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, [é.n.] 80 p. /Magyar Irodalmi Ritkaságok 15./

20 Az ekkor keletkezett röpiratokat szemelvényesen közli és a kérdést röviden ismerteti: A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777-1865. Szerk. Fábri Anna. Bp. Kortárs, 1999.

21 BÍRÓ Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp. Balassi, 1995. 27-28. p

az asszonyoknak is több tudományok, értelmek lenne, mint most sok doctusnak van az országban”.²⁵ Fülöp Géza megállapítása szerint inentől lehet számítani a tudatos hazai közönségszervezést, hiszen a testőrírók az olvasókat az irodalmi élet szerves részének tartják, és ennek a közönségszervezésnek immár a hölgyek is megszólítottjai.²⁶ Bessenyei hevenyészett névsorát persze aligha tekinthetjük egyfajta női olvasmányjegyzéknek, kulturális kánonnak, azt azonban világosan jelzi, hogy az írásos kultúra egészét alkalmasnak tartotta arra, hogy hölgyek olvassák azokat és épüljenek belőlük. Nála az olvasás, a női olvasás tehát az irodalom szerves tartozéka, és a nemzeti művelődés csak akkor gazdagodhat, ha a hölgyek is részeseivé válnak.

Erkölcstanok a női olvasásról

Bessenyei gondolatai és érvei majd később válnak a női művelődés mellett elkötelezettek fő argumentumaivá; az 1780-as évek első felében több olyan munka is napvilágot látott, amelyek ugyan felismerték a nők olvasásának fontosságát, de azt még nem kapcsolták össze a nemzeti művelődés alapvető kérdéseivel, és természetesen elutasították a felvilágosodás deizmusát és erkölcsi szabadosságát. Ezek az írások megmaradnak a tradicionális erkölcstanok keretein belül, ám azok korábbi komor, aszketikus hangneme enyhül, derűsebbé válik, és egyre inkább megjelenik bennük az élet tel-

jességének igénylése és elfogadása. Arra vállalkoznak, hogy a művelődés új jelenségeit összekapcsolják a hagyományos erkölcsi világképpel, vagyis nem utasítják el a szépirodalmat, a regényeket, inkább megpróbálják a jó példák felmutatásával orientálni a hölgyeket. Egy új, a műveltséget az olvasás révén birtokba vevő nő képe körvonalazódik ezekben az írásokban, többnyire egyébként fordításokban. Ennek az új irányzatnak egyik példája a *Josintzi Sándor* báró magyartításában 1781-ben megjelent kötet, a francia *Louis-Antoine de Caraccioli* márki németből átültetett és fiktív élettörténet keretébe ágyazott erkölcsstani munkája, a hosszú című *A** főhadi vezérnének halálos ágyában gyermekeihez tett utolsó tanításai, mellyek által arra kívánnya őket megtanítani, hogy mivel légyenek vallásokhoz, királyokhoz és a társalkodó-élethez kötelesek*.²⁷ A címben szereplő sorrend lényeges: legfontosabb kötelesség a hűség a valláshoz és a királyhoz, ám az ifjúnak fel kell készülni társadalmi életére, hivatására is, és ehhez ismeretek szükségesek. A lányok oktatásáról ugyan az a véleménye, hogy matematikára és filozófiára „*nincs szüksége az asszony-embernek*”, ám a saját példáját hozza fel az olvasás hasznáról, ugyanis „*a jó könyvek olvasásában*” van „*szív nyugalma*” és azok vezettek el „*tulajdon magam*” megismerésére. Az olvasás „*mestersége*” abban áll, hogy „*mit kellésék olvasni*”, mert oly sok kötet jelenik meg, hogy nehéz közülük a valóban jót kiválasztani. A könyvek olvasásában négy fokoza-

25 BESSENYEI György válogatott művei. Bp.

Szépirodalmi Kvk., 1987. 592. p. Volfus = Christian Wolff német filozófus; Flöri = Claude Fleury francia egyháztörténész; Monteskiö = Charles Louis de Secondat Montesquieu francia filozófus; Vilánd = Christoph Martin Wieland német regényíró; Kronek = Johann Friedrich Cronegk német költő; Milton = John Milton angol költő; Donát = Aelius Donatus IV. századi latin grammatikus.

26 FÜLÖP Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. 1978. 25. p.

27 A kötetet ismerteti SOMKUTI Gabriella: Ujfalvy Krisztiana és könyvtára. Egy elfeledett 18. századi költőnő. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1981. Bp. OSZK, 1983. 470-471. p. Hogy a kötet írója a francia Caraccioli, arról SZINNYEI József ír Josintzi Sándor szócikkében: Magyar írók élete és munkái 5. Bp. Hornyánszky, 1897. 674-675. hasáb.

Der Frau Marschallin von ^{xxx} letzte Reden u. Unterrichte Augsburg, 1770. Eredeti cím: Les derniers adieux de la Maréchale de ^{xxx} à ses enfans. 1769.

tot javasol a haldokló anya szerepét magára öltő Caracioli, illetve a fordító. Először az erkölcs és a szív megjobbítását célzó műveket kell kézbe venni, ezután következzenek azok az írások, amelyek „a ti állapototok felől tanítanak”. Az érettebb korú ifjaknak hasznosak a világ és a történelem megismerését szolgáló könyvek, végül lehet olvasni „az idő töltésére való” írásokat is. Fontosnak tartja a versek ismeretét, mert a költészet „az elmét frissíti, a képzelődést éleszti”. Szükséges a különféle zsrnálok tanulmányozása, „nehogy azon dolgok felől, melyekről a társaságokban beszélnek, az ember tudatlan legyen.” Josintzi Sándor nem egészítette ki az eredeti munka konkrét címeit magyar művekkel, viszont a kötetet gróf Bethlen Ádámné özvegyének, Losontzi Bánffy Zsuzsannának ajánlotta.

Néhány évvel később, 1783-ban jelent meg Andreas Meyer német lelkész nőneveléssel foglalkozó erkölcsstani művének magyar fordítása Szerencsi Nagy István tollából *Barátságos oktatás, hogy kellessék egy ifjú asszony embernek magát a díszes erkölcsökben méltóképpen formálgatni* címmel. A Benedickt Mihály által pozsonyi és budai impresszummal kiadott ízléses kötet elegáns rézmetszetével is sugallja az új nőideált: vonzó ifjú hölgyet láthatunk a képen, mögötte könyvekkel zsúfoltan teli szekrény, az értelmes és vidám tekintetű leány hárfát tart a kezében, az asztalon toll, tintatartó és papír. A fordító, Szerencsi Nagy István a műveltségében laicizálódó és II. József egyházpolitikáját támogató protestáns lelkészek jellegzetes képviselője. Apja a Ráday, majd Teleki-család uralmi intézője volt, és minden jel szerint Ráday Gedeon könyvtárának rendezésével foglalkozott, és ekkor tett szert alapos könyvészeti ismeretekre, olyannyira, hogy tervezte Bod Péter Magyar Athenasának új, bővített kiadását. II. József egyházpolitikai intézkedési tették lehe-

Meyer András: Barátságos oktatás
c. könyvének illusztrációja

tővé, hogy Győr városában református gyülekezet működjön, mely 1783-ban Szerencsi Nagy Istvánt választotta első lelkészévé. Ezekben az években került kapcsolatba a kor irodalmáráival, Rát Mátyással, Révai Miklóssal, Pálóczi Horváth Ádámmal. A jozefinista egyházpolitika támogatására több egyházi munkát fordított magyarra, és elkezdte az anyaggyűjtést a Magyar Athenas új kiadásához. E terve megvalósításában 1789-ben, 42 éves korában bekövetkezett halála akadályozta meg.²⁸

28 Szerencsi Nagy István életrajzát, munkásságát és a Magyar Athenas folytatására vonatkozó terveit részletesen ismerteti: BELLÁGH Rózsa: Szerencsi Nagy István, a Magyar Athenas folytatója. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1986-1990. Bp. OSZK, 1994. 417-433. p.

Témánk szempontjából legfontosabb Andreas Meyer művének átültetése. A kulmbachi lelkész első alkalommal 1773-ban jelentette meg írását, sikerére jellemző, hogy nyolc év alatt tizenegy új kiadása látott napvilágot. A kötet az ifjú leányok erkölcsi fejlődésével, társaságbeli viselkedésével, a másik nemmel való érintkezésével, szórakozásaival kapcsolatban ad világos és a kor protestáns egyházi értelmiségi szemléletéből következő tanácsokat. A szerző a jó tulajdonságok kifejlesztése és megerősítése egyik eszközeként az olvasást jelöli meg: „*A szép és az elmés írások mind a ti elmésségeket mind gusztustokat pallérozzák*”. A kötet 65–71. pontja foglalkozik az olvasással; az eredeti szöveget Szerencsi Nagy István lefordította, viszont a mű német nyelvű ajánlott olvasmányait lábjegyzetben magyarokkal kiegészítette. Az általa készített változat így elsősorban az idegen nyelveken nem tudó, polgári származású és állású „módos” leányoknak adott „barátságos oktatást”.

Meyer, illetve Szerencsi Nagy István álláspontja világos: „*Amit én még továbbá a ti nemeteknek egy kiváltképpen való hasznos foglalatoságnak tartok, ez a jó könyveknek olvasása*”. De – teszi hozzá – „*nem minden elmésen írt könyv olvasása egyszersmind hasznos is*”. A továbbiakban a német szerző irodalmi műfajok szerint haladva fejtette ki gondolatait az ajánlható olvasmányokról. A 66. pontban röviden áttekintette a korabeli francia, angol és német regényeket, és megállapította, hogy míg régebben nem igazán íródtak olyan művek, melyeket „*ifjú szűzek*” is kézbe vehetnek, most már – hála Gellertnek és Millernek – vannak ilyen „románok”. Szerencsi Nagy első terjedelmes bibliográfiai kiegészítése ehhez a ponthoz kapcsolódott. Mintegy húsz eredeti magyar regényt vagy fordítást sorolt fel, utóbbiaknál röviden nyelvi szempontból is értékelt a magyarártást. A 67. pont a költészettel foglalkozik. A fordító ehhez fűzött jegyzete szerint „*Poéták, szoros értelemben vélvén ezt a nevezetet, a ma-*

gyaroknál igen kevesen vannak, ha pedig azokat is annak nevezzük, akik valamely históriát vagy románt magyar versekbe foglaltak, így többeket találunk”. Ennek megfelelően e részről Heltai Gáspár *Históriás énekeivel* indítja ajánlását, rögtön megjegyezve, hogy „*Ez igen ritka régiség, és csak az olyan gazdag könyves tárházakba találhatók mint a méltóságos B[áró] Rádai Gedeon úr önagyságáé*”.

Nincs elegendő tér arra, hogy részletesen elemezzem a Szerencsi Nagy István által összeállított magyar olvasmányjegyzéket.²⁹ Összefoglalóan annyit lehet mondani, hogy iparkodott „*elég ártatlan*”, vagyis olyan könyveket ajánlani, amelyekben „*a szeretetre méltó dolgok mindig magához édesgetőbbek*” mint a „*megutálást érdemlők*”. Műfaji vagy tartalmi megszorításai csak annyiban voltak, hogy elfogadva Meyer rendszerezését, figyelmen kívül hagyta például a gazdálkodással vagy gyógyítással foglalkozó, nem nagy számban, de mégiscsak létező magyar nyelvű munkákat. De ez részben érthető, hiszen megcélzott olvasói a polgárság városi életformát élő ifjú hölgyei voltak. A regények és a verses művek mellett Meyer az egyik pontban „*a szakaszonként vagy darabonként való (periódusos) írások*” olvasásával foglalkozott. Láttuk korábban, *Josintzi Sándor* fordításában is szerepelt ez a tanács. A fordító a hölgyek érdeklődésére is számot tartó magyar nyelvű újságokat, folyóiratokat még nem igazán tudott ajánlani, így e részben az életvezetési tanácsokat sorolja fel. Meyer javasolja nemcsak a színművek olvasását, hanem a színházba járást is, mert az „*jó erkölcsökre oktató multság*”, hacsak nincs valami „*ügyetlen elmésséggel*” megrútítva. Szerencsi

29 A Barátságos oktatás bibliográfiájának részletes elemzését korábban említett szakdolgozatomban elvégeztem: POGÁNY György: Szerencsi Nagy István ajánló bibliográfiája 1783-ból. Bp. ELTE BTK Könyvtár- és Információs Tudományi Intézet, 2016. KÖNYVTÖRTÉNET-KÖNYVMUZEOLÓGIA SZAK, 1996. Gépírat. 50 p.

Nagy e ponthoz az akkor nyomtatásban elérhető magyar nyelvű eredeti vagy fordított szindarabok jegyzékét csatolja, sőt néhány, még csak kéziratban olvasható darabot is említ. Meyer szövegének két utolsó pontja a levélírással és a történelmi, valamint a földrajzi munkákkal foglalkozik. A magyar közönségnek szánt kiegészítésben néhány levelezésgyűjtemény adata is olvasható, illetve Szerencsi Nagy viszonylag terjedelmes kommentárban fejtette ki nézeteit a történelem és a földrajz ismeretének, olvasásának hasznosságáról: „*Csak is ez a két tudomány dicsekedhetik azzal a tulajdonsággal a többiek felett, hogy nemcsak hasznos, hanem még e felett gyönyörködtet is [...]. Én hát ennek [...] tanulását kiváltképpen való módon javaslom az én olvasóimnak*”. Összesen mintegy húsz művet ajánlott a hölgyeknek e két terület irodalmából, de hozzátette: „*Nem elmúlhatatlanul szükség ezek közül mindeniket megszerezni, hanem avagy csak az egyiket, amelyhez könnyebben lehet jutni*”. Egyáltalán, mint írta, azért is ajánlott ily bőségesen olvasnivalót, mert ha „*az én olvasóim közül találkoznak olyanok, akik a magok mulatságára magyar könyvekből álló könyvtár-házacska /bibliotékácska/ akarnának gyűjteni, mind a jó m[agyar] könyvekkel ismerkedhetnének meg, mind pedig azt tudhatnák meg, hogy hol kellessék azokat megszerezni*”.

A következő évben hagyta el a sajtót *A nemes kis asszonyoknak való emlékeztetés* a szerző neve és megjelenési hely nélkül, csupán az 1784-es évszámot megadva.³⁰ A szöveg bizonyos részei megengedik azt a feltételezést, hogy fordításról van szó.³¹ A kis kötet írója-fordítója a textusból kikövetkeztethetően Szerencsi Nagy Istvánhoz

30 A kötet tudomásom szerint csak a Ráday Gyűjteményben található meg, jelzete 1-5312. Ezúton is köszönöm a könyvtár munkatársainak a másolat elkészítését.

31 A könyvet megemlíti *A nő és hivatása*, 20 sz. jegyzetben i.m. 14. p., Fábri Anna azonban eredeti, vagyis nem fordított munkának véli. A kérdés eldöntése további kutatást igényel.

hasonlóan protestáns lelkész lehetett, a józsefi reformok lelkes híve, aki írásában az ideális keresztény leány képét próbálja felvázolni: „*Se céлом, se hivatásom nem hozza magával a kereszténységben való hasonlításokat elédbe terjeszteni, hanem csak egy keresztényt neked mutatni*”. A vallási toleranciára inti olvasóját: „*Ne kötekedj vallásáért senkivel, mert az Isten a békességet és egyességet szereti*”. Kevésbé összefogott írás, mint Meyer műve, helyenként ismétlődnek gondolatok, nincs világos szerkezete, nyomdai kivitelezése is gondatlanabb, ugyanakkor az olvasást meglehetősen részletesen taglalja. Konkrét műveket ugyan alig említ, inkább elvi síkon foglalkozik a kérdéssel. Rögtön a kötet elején leszögezi az ismeretlen auktor: „*Kell jó könyveket olvasnod, tudni illik olyanokat, melyek bölcs [jó]akaróktól ajánlatnak*”, vagyis szükséges, hogy egy tanult és tapasztalt személy irányítsa a leány olvasmányait. A szerző ebből a pozícióból fogalmazza meg tanácsait, időnként egy rezignált, a világ megannyi csalfaságát és hiábavalóságát már megismerő és az ifjú leányokat ezektől a csalódásoktól megóvni akaró tekintélyes férfiú hangnemére emlékeztető stílusban. Az olvasásnak több haszna lehet: „*A gyönyörködtetés mellett gondolataidat kormányozza, a tétovázásban értelmetet világosítja, s lelkedet az eséstől óvja, a jó erkölcsökben gyarapít, minden lépésedet vezérli, ajándékaiddal élni tanít, egyszóval a könyv legjobb barátja az embernek, amely az ő hibáit kivilágosítja és távoztatni tanítja*”. Segít a jó tulajdonságok kiteljesítésében és a rosszra való hajlam leküzdésében, de a társasági életben is hasznos lehet: „*aki az olvasást szereti, csak többet lát*”. A kötet 36–41. oldalán foglalkozik azután szerzőnk részletesebben a kérdéssel. Fontosnak tartja a szövegek hangos, jól tagolt olvasását, és célszerű a könyvből a lényeges dolgokat le is írni, mert „*ez által az embernek elméjében sok jó marad*”.

Mit olvasson az ifjú leány? Első a Biblia, az a legfontosabb, majd a „*jámbor emberek*” élet-

leírását említi. A francia *Marie de Beaumont* írásait is azon művek közé sorolja, melyek „*ki-sebb s nagyobb növendékeknek, s férjhez menendőknek valók*”. A regényekkel kapcsolatban óvatosságra inti olvasóját: „*vannak hasznos románok is, de ezeket ne olvasd, míg ugyan egy bölcs jóakaród nem ajánlja*”. Javasolja a szerző a történelmi könyvek forgatását, mert azokból „*megtanulhatod, hogy vette eredetét minden állapot, hogy nőttek a birodalmak, egy királyság szűntével más hogy lett és hogy nőtt*”. Érinti az idegen nyelvű könyvek olvasását; az ő elképzelt olvasója elsősorban a majdan a nagyvilágban is forgolódo előkelő kisasszony, akinek azért célszerű idegen könyveket olvasni, mert az bővíti a tudását, és az ész, „*ha nem épül az olvasásból, eltompul, vagy az érzékenységek elragadják*”. Kárhozhatja a szerző a lányok fölösleges csacsogását: „*Nincs csúnyább a kisasszonyban, mintha minden értelem és rend nélkül beszél. Ettől elszokni nincs jobb, mint jó könyveket olvasni és a csacsogó személyektől őrizkedni*”. Némileg meglepő módon egy francia nyelvű természettudományi munkát is említ, hozzátéve: „*Ez ugyan első szemlélettel látszatik csak úrfinak valónak lenni, de akinek kedve tovább olvasni van, igen jó könyv*”.³²

32 Az idézet a kötet 37. lapján található; a többi zömmel 35-39. p.

Az 1780-as évekre az olvasás a hölgyek számára az akkoriban keletkezett életvezetési tanácsadóknak is köszönhetően sokak számára elfogadott és bevett tevékenységgé vált, olyannyira, hogy például *Csokonai Vitéz Mihály* a magyar írószors mostohaságát ecsetelő színművében, *A méla Tempefőiben* az egyetlen értő olvasó, sőt egyáltalán olvasó Rozália, az idősebb Fegyverneki kisasszony, akinek tudásvágya és olvasási szenvedélye apja, húga és a gavallérok számára egyébként még bosszantó haszontalanság.³³ Mindenesetre az 1793-ban keletkezett darabban Fegyverneki Rozália oktatja ki az üresfejű báró Sertepertit, rövid előadást rögtönözve „*kisded magyar könyvtára*” előtt *Voltaire*-ről valamint magyar fordítóiról, *Péczeli Józsefről* és *Szilágyi Sámuelről*.³⁴ Csokonai talán nem teljesen a vágyait vetítette ki a magyar irodalmat és kultúrát értő és támogató Rozália alakjára; akkor már voltak művelt olvasó hölgyek, és ha lassan is, de egyre fontosabb szereplőivé váltak a hazai olvasóközönségnek. Annak az olvasóközönségnek, amelynek – Fülöp Gézától tudjuk – számszerű gyarapodása, igényeinek emelkedése és fizetőképessége volt előfeltétele a polgárivá váló könyvkultúra kialakulásának.

33 CSOKONAI VITÉZ Mihály Összes művei 2. Prózai művek. Bp. Osiris, 2003. 7-85. p.

34 U.o. 14-16. p.

Könyvtári portál szerkesztése

A Könyvtári Intézet szervezésében készülő könyvtári portál (<http://konyvtar.info/terv>) egyik célja, hogy egy helyről szolgáltatssa a könyvtárakkal kapcsolatos információkat. Ennek része, hogy a könyvtárak híreit, az általuk szervezett eseményeket a könyvtárak munkatársai maguk is publikálhatják a portálon.

Az érdeklődők a következő címen csatlakozhatnak az erre a célra létrehozott levelezőlistához: <http://groups.google.hu/group/konyvtar-portal-szerkesztok/>. A listát a szolgáltatások ismertetésére, a portál-szerkesztők kérdéseinek megválaszolására, a visszajelzések fórumaként kívánják használni a portálfejlesztők.

(Füzessy Károly portálfejlesztő tájékoztatásából, Katalist, 2008. aug. 11.)

ENRICH – A kulturális örökségre vonatkozó információforrások európai hálózata (EU program 2007 december – 2009 november)

Az ENRICH (gazdagítás) címmel indított ún. célzott projektet az Európai Unió eContentPlus, a digitális formában rendelkezésre álló információk nemzetközi hasznosításának továbbfejlesztését támogató programja keretében finanszírozza. A projektet 2007. december 3-án a Prágában tartott nemzetközi értekezlettel indították útjára a résztvevő országok képviselői, hazánkat a BME Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (OMIKK) képviseli és további egyetemi könyvtárak bekapcsolódására is számítani lehet.

A program célja, hogy Európa különböző kulturális intézményeiben fellelhető kézirat- és ősnymtatvány vagyon digitalizált formában elérhető részéhez egységes és hatékony hozzáférést biztosítson anélkül, hogy a felhasználónak foglalkoznia kellene az egyes rendszerek sajátosságaiból adódó különbségekkel. Más szóval, a projekt egy közösen használható virtuális gyűjteményt kíván létrehozni, egyrészt a kutatók, másrészt a kulturális kérdések, tudománytörténet, irodalomtörténet stb. iránt érdeklődők széles köre számára. Ez konkrétan azt jelenti, hogy a projekt az európai nemzeti könyvtárak eddig digitalizált kézirat/ősnymtatvány/régi, illetve ritka könyvvállományának mintegy 85%-át egységesen és közvetlenül hozzáférhetővé kívánja tenni az interneten keresztül. Ezt a szétszórtan már rendelkezésre álló digitális gyűjteményt a jövőben további értékű anyaggal egészítik ki a résztvevő országok könyvtárai. A konzorcium végeredményben mintegy 5 millió digitalizált oldal tartalmához kíván hozzáférést biztosítani.

A projekt a prágai Nemzeti Könyvtár által kialakított "Manuscriptorium" digitális könyvtár eddigi tapasztalataira és anyagára épül, mely a <http://www.manuscriptorium.eu> honlapon érhető el. Ez jelenleg 46 cseh és külföldi gyűjtemény digitalizált változatához biztosít hozzáférést és 15 éves fejlesztői munka eredményeként jött létre, melyet a Cseh Köztársaság nemzeti könyvtára és az AIP Beroun Ltd. cég együttműködve hajtott végre. Ez jelenleg a leggazdagabb digitalizált kézirat-gyűjtemény Európában, mely már 1 millió oldalnyi digitalizált anyagot tesz hozzáférhetővé és biztonságos digitális archívummal rendelkezik. A digitalizálással kapcsolatos munkát a cseh állam támogatta. A felhasználók, akiknek kb. 50%-a a Cseh Köztársaságon kívülről származik, cseh és angol nyelven kereshetnek.

Az ENRICH projekt eredményeként a jelenleginél sokkal több adat válik hozzáférhetővé Európa számos részéből. A dokumentumokat leíró metaadatokat a központi adatbázis céljaira a projekt a nemzetközi OAI (nyitott archívum) protokoll alkalmazásával fogja összegyűjteni. A lerásokokat olyan kapcsolati adatok egészítik ki, melyek a tételt összekötik a résztvevő intézmények adatbázisaiban tárolt képekkel. A szükséges átalakítások elvégzése érdekében a projekt minden résztvevő intézménynél megfelelő számítógépes programokat kíván telepíteni.

Az ENRICH útján kiszolgálni kívánt felhasználói körbe a dokumentumok tulajdonosain kívül a különböző könyvtárak, múzeumok és archívumok, egyéni kutatók és hallgatók, általában a kulturális múlt iránt érdeklődők tartoznak. Ez a projekt lehetővé teszi számukra az érdeklődési körükbe vágó olyan dokumentumok keresését és elérését, amelyekhez más módon nehezen férnének hozzá. Emellett a rendszer történelmi dokumentumok teljes szövegének, audio- és video anyagoknak, illetve számos történelmi térképnek elérését is lehetővé teszi. Az ENRICH konzorcium szoros együttműködést tervez az TEL-el (Európai Könyvtár – The European Library) és az Európai Digitális Könyvtár alkotóelemévé fog válni, amint az megvalósul.

A felhasználók számára olyan eszközök állnak rendelkezésre, melyek lehetővé teszik, hogy létrehozzák saját dokumentumaikat és digitális könyvtáraikat a Manuscriptoriumban. Ez az alkalmazás több nyelven biztosít hozzáférést a Manuscriptoriumhoz és – éppúgy mint a többnyelvű ontológiák – engedélyezi a keresést egy adott felhasználói nyelven és az adatok visszanyerését a forrás nyelvében.

Az ENRICH konzorcium 18 partnerből áll és a projektet számos egyéb intézmény támogatja.

A projektet a Cseh Nemzeti Könyvtár (National Library of the Czech Republic) két cseh partnerrel - az AiP Beroun Ltd. céggel és a Crossczech Prague Inc. céggel közösen irányítja:

Az első két cseh intézmény mellett egyes feladatsoportok tekintetében vezető szerepet tölt be az Oxford University Computing Services, az Università degli Studi di Firenze – Centro per la comunicazione e l'integrazione dei media, az Institute of mathematics and informatics Vilnius-ban, a SYSTRAN Paris és a National Library of Spain. További fontos technikai partnerek: Københavns Universitet – Nordisk Forskningsinstitut, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, University Library Vilnius, University Library Wrocław, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum Reykjavík-ban, Computer Science for the Humanities – Cologne University, St. Pölten Diocese Archive (Monasterium project, Ausztria), National and University Library of Iceland, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem és a Poznań Supercomputing and Networking Centre.

A tagok listája a projekt időtartama alatt remélhetőleg tovább fog bővülni.